

СОЦИО-КУЛТУРНОТО ПОВЕДЕНИЕ КАТО ФАКТОР ЗА УСТОЙЧИВА РЕВИТАЛИЗАЦИЯ НА МЕЖДУБЛОКОВИТЕ ПРОСТРАНСТВА В ПАНЕЛНИТЕ КОМПЛЕКСИ

Стефан Аспарухов¹, Вяра Ганчева², Димитрина Попова³, Ангел Енкин⁴

РЕЗЮМЕ:

Необходимостта от обновяване на занемарените пространства в панелните комплекси е предпоставка за трансформативна иновация, свързана не просто с преобразуването на физическата среда, а с решаването на твърде сложна задача – създаването на общност чрез архитектурно-урбанистичните похвати.

Статията представя обобщение на антропологическо изследване, фокусирано върху обитаването в едропанелните жилищни комплекси – част от научно-изследователски проект, разработван в УАСГ и финансиран от Фонд научни изследвания към МОН. Представени са някои аспекти на културно-антропологичната идентичност, значими за устойчиво съживяване на междублоковите пространства в София.

Ключови думи: жилищни сгради, панелни комплекси, междублокови пространства, ревитализация

SOCIOCULTURAL BEHAVIOR AS A FACTOR FOR SUSTAINABLE REVITALIZATION OF THE INTERGROUND SPACES IN MASS HOUSING DISTRICTS

Stefan Asparuhov¹, Vyara Gancheva², Dimitrina Popova³, Angel Enkin⁴

ABSTRACT:

The necessity of reintegrating neglected interground spaces within the mass housing buildings is precondition not only for transformative innovation of the physical environment but for solution of a very complex task as well – the creation of new community by urban planning techniques.

This article presents a summary of an anthropological survey on inhabitants in the residential districts which is part of research project developed by UACEG and financed by the National Science Fund in Bulgaria. It examines the sides of cultural and anthropological identity for sustainable development as guideline for revitalization of the terrains within the prefabricated residential buildings in Sofia.

Keywords: block of flats, prefabricated residential structures, post-soviet urban areas, renovation

¹ Стефан Аспарухов, арх., д-р, гл. асистент в УАСГ

Stefan Asparuhov, PhD Arch., Assist. Professor, UACEG, e-mail: asparuhov_stefan@abv.bg

² Вяра Ганчева, социолог., д-р, гл. асистент в ИИОЗ - БАН

Vyara Gancheva, PhD, Assist. Professor, ISSK - BAS, e-mail: ganchevav@yahoo.com

³ Димитрина Попова, арх., д-р, гл. асистент в ИИИ - БАН

Dimitrina Popova, PhD Arch., Assist. Professor, IAS - BAS, e-mail: d_popova@hotmail.com

⁴ Ангел Енкин, архитект, редовен докторант в УАСГ

Angel Enkin, arch., PhD student, UACEG, e-mail: angel.enkin@gmail.com

1. Увод

Като самостоятелно научно направление антропологията на града възниква сравнително късно – към края на 70-те години на миналия век. Културната антропология и социологията споделят общ интерес към социалните отношения, организация и поведение. Разликите между тях са свързани най-вече с типа общества, които те изследват. В началото социолозите се занимават с индустриалния запад, а антрополозите – с неиндустриалните общества. Но антрополозите откриват, че техните методи са приложими и в града.

Докато социолозите проявяват тенденция да изследват големите процеси и търсят социалните закономерности, действащи в града, антрополозите се насочват към изследване на специфични процеси, на малки характерни градски групи и проявяват чувствителност към отклоненията от нормата, търсят да разкрият как различните групи виждат и преживават града.

В настоящата публикация са обобщени данни от антропологично изследване върху отношението на обитателите в панелните комплекси към междублоковите пространства – след предварителен подбор на три казуса (измежду 1059 междублокови пространства в София чрез емпирическо урбанистично изследване) – в ж.к. „Дружба 2“; в ж.к. „Васил Левски – В“ и в ж.к. „Обеля 1“ [1].

2. Социо-културни и антропологични репери – хронологичен преглед

Когато се обръщаме към изследването на социалистическия период на развитие на българските градове, откриваме, че важна тяхна особеност е изкривяването на естествените процеси на развитие на градовете. Случващото се в градовете в голяма степен зависеше от силови политически решения, чрез които бяха ограничени (и дори разстроени) механизмите на градското развитие.

Още Чикагската школа показва, че градовете се развиват под натиска на естествени механизми, каквито са миграцията и промените в цените на земята. Първоначално в центъра на града са съсредоточени магазините, финансовите институции, хотелите, театрите и бизнеса съответстващи на потребностите на жителите на центъра. Поради високата престижност на центъра, цените на земята нарастват и за гражданите става неизгодно да живеят там. Започва миграция извън центъра като се оформя ринг с предимно жилищни функции. Но бизнесът и услугите последват гражданите, центърът се изпразва откъм функции и запада, като в него се настаняват бедните слоеве, мигранти и маргинали.

В ринга, който е добил характеристиките на център, настъпват аналогични промени. Жилищните функции отново се изнасят в нов ринг и така градът се разраства, като богатите жители се изселват в престижни квартали. За това развитие способства научно-технически напредък – стихийното внедряване на електричеството, автомобилите, масовият транспорт и медиите.

Такъв е общият процес, макар че всеки град си има своите специфики.

В българските градове процесите се развиваха по друг начин. И тук първоначално центърът е най-престижната територия, съчетаващ жилищни и нежилищни функции, като в периферията са бедните квартали.

След 1944г. започва експроприация на жилищата в центъра. Техните обитатели, които в по-голямата си част са средна и дребна буржоазия, са прогонени в периферията, принудени са да живеят по тавани и мазета, или цели семейства са настанени в една стая. В центъра се настанява новата номенклатура, като много от тези хора не са коренни жители на града, а идват от селата.

Така цените на земята престават да играят регулиращи функции и са заменени със силови политически решения и преразпределението на жителите в града става с механизмите на отчуждението. От центровете изчезва типичната градска култура, чиито носители са били старите жители, а номенклатурата се заема да преустройва центъра по свой вкус, издигайки помпозните сгради на партийните комитети и паметници, които да символизират нейната власт.

След колективизацията на селското стопанство и особено след създаване на така наречените аграрно-промишлени комплекси, селяните, лишени от земя и препитание, се насочват към градовете, където комунистическите правителства форсират развитието на индустрията, имаща нужда от работна ръка. През 60-те години на миналия век миграцията от селата към градовете достига своя пик, и България е на първо място в Европа по този показател.

Властите от една страна, се опитват да ограничат миграционния натиск, тъй като разкриването на работни места изоставя спрямо прииждащите мигранти, като въвеждат жителството, но от друга въвеждат редица изключения, тъй като градовете постоянно се нуждаят от нови жители. Получава се система с права връзка. Новите жители се нуждаят от жилища, услуги, транспорт, а това открива нови работни места, за които са необходими нови жители, които също се нуждаят от жилища, услуги и т.н.

За да се справят с миграционния натиск и изострилата се жилищна криза, властите развиват индустриалното строителство и около стария град израстват комплексите, отчасти проектирани според градоустройствените принципи на Атинската харта.

Тези комплекси нямат нищо общо със стария град. Еднотипните индустриално строени блокове формират една бедна по значения среда. Поради съображения за икономии, в тях остават неизградени обектите на обслужването и те се превръщат в огромни спални. Транспортът като правило е лош и нередовен и новите граждани, пазарувайки в стария град, пътуват с часове до своите жилища.

Освен мигрантите, в комплексите попадат и изгонените от центъра стари градски жители, които най-после получават малко по-добри жилища, но те са малцинство и се стопяват в огромната маса от мигранти.

Тези нови граждани не познават градската култура, те живеят с носталгията към селото и всъщност са заложенници на една доктринерска политика за превръщането на България в индустриална страна.

Техният бит е беден откъм култура, тъй като културните институти са в стария град, до които те нямат достъп, поради отдалечеността си от него и нередовния транспорт. Средата, в която живеят, е лишена от символика и историзъм. Те се оказват ограничени от масовата култура. С миграцията са разкъсани старите роднински връзки, разпаднали са се предишните социални общности, и новите граждани са подложени на жестоко отчуждение, на загуба на чувството за социалност, за принадлежност към някакви органични общности.

Самото заселване в огромни блокове води до изключително нарастване на населението на ограничена площ. Както показва още Вирт в класическата си статия „Урбанизмът като начин на живот”: *«Увеличаване на количеството на жителите на общината с няколко стотин души намалява възможността на всеки неин член за лично запознанство с останалите членове. Нарастването на количеството на хората, които са в състояние да взаимодействат в условия, при които пълноценните личностни контакти са невъзможни, предизвиква сегментация на човешките отношения»* [2].

Именно това се случва с новите градски жители и едно от следствията е неприемането на средата на живеене като тяхна среда. Те не се идентифицират с нея, за тях тя остава чужда и натрапена им по един насилствен начин. Затова и те не изпитват никакъв интерес да поддържат и облагородяват средата.

Отчуждението и индивидуализмът характеризират тези хора.

По вемето на социализма изкуственият колективизъм, натрапван от казионните организации като ОФ, профсъюзи, партии, отблъсна хората от стремежа към формиране на общности, към колективни действия. Страхът от политическата полиция и от доноси, ги изпълни с подозрителност към Другия и към всякакви общи акции. Дори масовите митинги и демонстрации, съпътствали прехода към демокрация, не можаха да преодолеят страха от колективното действие, който първите поколения на комплексите завещава на следващите. Масовото разочарование от прехода още повече задълбочи тяхната отчужденост.

За това способства и ниският жизнен стандарт на тези хора. По социално положение повечето от тях са работници, дребни служители и търговци, много от които останаха безработни в резултат на прехода. Много от тях се борят да оцелеят и дори да имат желание, не могат да се включат в общи дейности като например, поддържане на общите части на сградите.

Въпреки бума в жилищното строителство, малцина от жителите на комплексите имат шанс да закупят жилище, и макар и да не се говори, жилищната криза в комплексите е доста остра. В много от маломерните жилища живеят по две и три поколения, което е допълнителен източник на стрес и отчуждение.

Ако първото поколение жители на комплексите живееше с носталгията към селото и мечтаеше да се върне там, вторите и трети поколения са истински жители на комплексите. Те са израстнали в тях, социализирали са се в тази среда и вече я възприемат като своя. Това е техният хабитат. Тези поколения също не познават стария град, боят се от него и го посещават по необходимост. Техният живот преминава в комплексите и те в някаква степен са заинтересовани от подобряването на средата им. Те не са обременени и с травмите на псевдоколективизма и част от тях биха могли да бъдат мотивирани за общи дейности,

За съжаление – това са поколенията, които емигрират в чужбина и това е техният начин да се спасят от живота в комплексите.

В резултат на прехода, една нова вълна на мигранти тръгна от селата и малките градове към столицата и окръжните градове в търсене на работа. Те също идват с чувството, че са временно в комплексите, повечето живеят под наем, защото нямат средства за закупуване на жилища и те също не са мотивирани да правят нещо за подобряване на средата.

Бедната и грозна среда спомага за нарастване на агресивността, особено при младите поколения. Техният вандализъм е неосъзната реакция към условията, при които живеят. Големите междублокови пространства не могат да бъдат възприети като свои. Пустини и занемарени, често неосветени вечер, те създават у жителите чувството, че могат да станат жертви на престъпността.

В тази връзка може да се помисли за използване на методите на антикриминогенното проектиране при тяхната реавитализация.

Лишени от градската култура и загърбили селската, тези хора се задоволяват с масовите комуникации и със съседски гостувания по празници. Въпреки че днес транспортът е подобрен, а и повечето имат коли, купени на старо, с колите се ходи в града по работа. Не посещават културни събития в града, защото възникват проблеми с паркирането, а тези, които нямат коли, не могат да разчитат на градския транспорт, за да се приберат, и така дори по тези причини, те остават отчуждени от културния живот.

3. Изводи от теренни и дълбочинни интервюта

От проведеното изследване може да се резюмира, че важноста на антропологичния анализ се състои в отчитането на човешкия фактор при определянето на градоустройствени решения. Той осигурява и спазването на принципа за културният аспект на устойчивото развитие при планирането на градската среда. Това се случва поне по две линии.

От една страна, посредством качествения метод на дълбочинните интервюта с жители на междублокови пространства, в които предстои да се изготви архитектурен план за подобрене, може да бъде установена степента на готовност за участие в промените на самото местно население. В настоящето изследване по метода на полуструктурираните интервюта това беше заложено на първо място посредством теми, касаещи досегашната опитност на съседите от междублоковото пространство с активни действия по подобряване на околната среда в междублоковото пространство (МБП). Такива са например въпросите: „Коментирали ли сте евентуални промени на МБП със съеди досега?“, „Участвали ли сте в акции по почистване или други дейности в това МБП?“ или „Правили ли сте опити за подобрене на МБП досега?“. На второ място, готовността за активно участие на собствениците на апартаменти в блоковете около изследваните междублоковите

пространства се отчете и посредством въпроси, насочени към бъдещето: „Бихте ли се включили в ревитализацията на МБП?“ и „Кое би ви стимулирало за това?“. Готовността на собствениците за съучастие в ревитализацията на обитаваното от тях пространство е основен фактор за устойчивостта на всяко градоустройствено решение, защото показва доколко те ще се припознаят в това ново място и съответно ще се грижат за опазването и поддръжката му в средносрочен и дългосрочен план.

От друга страна, посредством интервютата се идентифицираха реалните нужди на гражданите. Полуструктурираните и отворени въпроси позволяват на респондентите да определят сами да определят важните за тях проблеми. Така се откриха няколко приоритетни проблемни области, които могат да бъдат адресирани от евентуални архитектурни планове за възстановяване и развитие на междублоковите пространства. Те следват подсказани от живущите желани промени в елементите на градската среда. Дават възможност подобрението на средата да се интегрира по хармоничен и естествен начин във вече установените рутинни действия, навици и очаквания на хората, които обитават тези пространства, без да се привнасят чужди на местната култура елементи.

На базата на проблемните области, които споделиха респондентите, може да се заключи, че за тях основен приоритет са изграждането на по-големи, атрактивни и безопасни детски площадки. На второ място в рамките на евентуална ревитализация те се надяват да бъдат направени нови и здрави пейки, беседки, алеи с цветя и въобще места, където да може да се релаксира и реализира социален контакт в приятна обстановка. За момента почти всички пейки и маси в междублоковите пространства и пред някои от блоковете са направени с подръчни материали от самите живущи. За наша изненада грижата за децата и пространствата за комуникация бяха изведени като по-важни за благоденствието на изследваните хора, отколкото например санирането на панелните им жилища (което също беше отчетено като проблем, но с по-малко значение).

Второто важно заключение е свързано с важността на ревитализирането на междублоковите пространства за психическото и физическо здраве на хората. Макар респондентите да отчитаха с голяма степен на обективност плюсовете на кварталите си – близост до центъра, тих и спокоен, с пространство между блоковете, у всички тях се долавяше чувство за безнадежност, несправедливост (в сравнение с останалите, дори и съседни квартали) и безперспективност, когато заговаряха за средата, в която ежедневно живеят. Както сподели една от респондентките, майка на 10-годишно дете – възстановяването и развитието на междублоковото пространство няма да направи по-добър целия квартал, но когато се промени едно нещо към по-добро, то води след себе си и до друго и така се случва бавно промяната.

Третият важен извод е, че живущите имат много голям потенциал за съучастие в евентуален проект за ревитализиране на междублоковото им пространство. Те вече имат опити в тази посока, които обаче са недостатъчни, за да се използва оптимално това пространство и да удовлетворят нуждите им от достоен живот.

Интервюираните изразиха готовност и дори ентузиазъм да подпомогнат процес на развитие на междублоковите пространства, като споделиха, че такъв акт ще бъде много високо оценен и те ще положат усилия да поддържат и съхраняват съоръженията. Това ни дава надежда, че има реални предпоставки, ако се обединят съвместните усилия на живущи и експерти, да се реализира една витална и самоподдържаща баланса и развитието си във времето околна среда. Или както се казва в доклад на ЮНЕСКО – съвместните усилия на местни жители и професионалисти – урбанисти е фундаментално условие, че даден процес на ревитализация ще бъде устойчив, съобразен с локалната култура и в крайна сметка – ще бъде проект с душа [3].

4. Обобщение на проблема за ревитализиране на междублоковите пространства

В теоретично отношение предпоставката, от която тръгва изследването, е конструкцията на Пиер Бурдийо за връзката между физическо и социално пространство. По-

точно тезата, че социалното пространство (структурата на отношенията между различните видове капитали) се обективира във физическото пространство, което се представя като “разпределения на различни видове блага и услуги, както и на достъпа на групата актьори до тях, в зависимост от физическото им разположение” [4].

С оглед на разполагането на капитали се увеличават или намаляват шансовете на достъп до тези блага и услуги. С други думи, изследването на структурата на физическото пространство позволява реконструиране на социалната структура, обективирана в него.

Като се има предвид горното, ясно е, че преосмислянето на публичните пространства, особено в необлагодетелстваните райони, тепърва предстои.

В миналото занемарявани от жителите и пренебрегвани и подценявани от градските власти, днес, след световната икономическа и финансова криза, на фона на глобалните промени в климата, междублоковите пространства могат да бъдат разглеждани като споделени пространства, фрактални пространства, фокусни точки, които поддържат гръбнака на градовете и свързват зелените коридори в тях.

Ревитализираните междублоковите пространства, разбирани като споделени пространства, трябва да са достъпни, полезни и приятни на всички. Те могат не само да потребяват, но и да преобразуват енергия, да формират екологична и естетическа култура, да засилват сплотеността на общността и така да насърчават индивидуалното и обществено здраве.

Градската икономика, щастието и благополучието на всеки гражданин – собственик или наемател на жилище в района, пенсионер или родител на малко дете, търговец, пешеходец или велосипедист, зависи от преосмислянето на междублоковите пространства като обществени места, а не просто пространства.

Независимо дали са паркинги, зелени площи, детски или спортни площадки, междублоковите пространства имат смисъл за идентифицирането на жителите с квартала, защото те са част от общия му имидж. Причината е, че удобно проектираното публично пространство не само допринася за подобряване на цялостния визуален характер, но и укрепва икономическите дейности и подобрява функционалността на града.

Кварталите с висока плътност на застрояването, които имат адекватно публично пространство, инфраструктура и съоръжения за обществен транспорт, насърчават ходенето пеша, колоезденето, както и други форми на екологичен немоторизиран мобилност, като по този начин намаляват въглеродните емисии и зависимостта от изкопаеми горива.

Освен това, наличието на пешеходни улици и обществени места в междублоковите пространства, където жителите могат да се съберат – като например спортни, развлекателни, или културни центрове, насърчава социалната свързаност и разнообразие. По този начин кварталите стават по-сплотени, живи, и в крайна сметка по-привлекателни за жителите, така и за инвеститорите.

5. Заключение

Предвид представени резултати от комплексното социо-антропологическо проучване, следва да споделим разбирането, че форсайт прогнозирането на общностно развитие е ключово средство за устойчивото обновяване на междублоковите пространства. Според него идентичността на една общност би имала три измерения – идентичност с миналото, с настоящето и с бъдещето – идентифициращи се чрез пет последователни стъпки: 1) Размисъл за миналото; 2) Размисъл за настоящето; 3) Размисъл за механизми за бъдеща промяна; 4) Разработване на сценарии за бъдещето на общността; 5) План за действие.

В този смисъл за културната идентичност на обитателите, свързани с живота в междублоковото пространство, значение имат както паметта на/за мястото, така и настоящият имидж на квартала, а също и визията за бъдещето му.

Благодарности

Авторите изразяват своите благодарности на Фонд „Научни-изследвания“ за финансирането на проект Д-ФНИ Е02/20 с бенефициент УАСГ на тема „Културна идентичност и енергийна ефективност при ревитализацията на междублоковите пространства на панелните комплекси в София“.

Благодарности заслужават и изследователите, които работиха по културно-антропологичния анализ, както и на терен: доц. д-р Иван Евтимов (интервюта с експерти) и гл. ас.д-р Лилия Сазонова (интервюта с обитатели на панелни комплекси/ лични истории).

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Аспарухов, С., Териториално – устройствено състояние на междублоковите пространства в панелните комплекси на град София., XVI Международна научна конференция ВСУ'2016, София, 2016г., Том III, с. 44-50, ISSN: 1314-071X
- [2] L. Wirt. Urbanism, as way of life. In. R. Sennet// Classical essays in urban culture. Appleton Century Grofts.New York. 1969
- [3] Culture and sustainable development: examples of institutional innovation and proposal of a new cultural policy profile, UNESCO, 2009
- [4] Bourdieu, P. et. Al. Das Elend der Welt. Zeugnisse und Diagnosen alltaeglichen Leidens an der Gesellschaft. Paris. 1993